

TURK VA O'ZBEK TILLARIDA NATO HARBIY TERMINLARINING ADAPTATSIYASI VA STANDARTLASHUVI

Zayniddinova Roziya Saidakbarovna

Turk tili oqituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada NATO harbiy terminlarining turk va o'zbek tillariga kirib kelish jarayonlari, ularning leksik, fonetik-grafik, morfologik hamda semantik adaptatsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda NATOning rasmiy terminologik bazalari (AAP-06, AAP-47, NATOTerm) hamda Turkiya va O'zbekiston harbiy terminologiyasida qo'llanayotgan terminlar qiyosiy tahlil qilinadi. Natijalar NATO terminlarini milliy tillarga moslashtirishda turk tilida standartlashtirish darajasi yuqori, o'zbek tilida esa adaptatsiya jarayoni davom etayotganligini ko'rsatadi. Maqolada NATO terminlarini standartlashtirishning lingvistik tamoyillari hamda o'zbek harbiy terminologiyasini xalqaro standartlarga uyg'unlashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: NATO, harbiy terminologiya, adaptatsiya, standartlashuv, turk tili, o'zbek tili, terminologiya, NATOTerm, AAP-06, STANAG.

Kirish

Harbiy terminologiya davlat mudofaa tizimining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, zamonaviy xalqaro harbiy hamkorlik sharoitida yagona terminologik standartlarning mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkiloti (NATO) tomonidan ishlab chiqilgan terminologik tizim bugungi kunda ko'plab davlatlarning harbiy boshqaruvi, qo'shma operatsiyalari hamda harbiy ta'limida asosiy me'yoriy manbalardan biri hisoblanadi.

Global xavfsizlik muhitining o'zgarishi, ko'pmillatli harbiy operatsiyalar sonining ortishi va axborot almashuvining jadallashuvi NATO terminologiyasini boshqa tillarga moslashtirish zaruratini kuchaytirmoqda. Shu sababli NATO terminlarining milliy tillarga adaptatsiyasi nafaqat lingvistik, balki strategik va amaliy ahamiyatga ham ega.

Turk tili NATOga a'zo davlat tili sifatida NATO terminologiyasini qabul qilish va standartlashtirish bo'yicha katta tajribaga ega. O'zbek tili esa xalqaro harbiy hamkorlik rivojlanishi natijasida ushbu terminlarni asta-sekin o'zlashtirib bormoqda. Mazkur holat ikki til terminologiyasini qiyosiy tadqiq etishni dolzarb masalaga aylantiradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

- qiyosiy-tipologik metod;
- terminologik tahlil;

- struktur-semantik tahlil;
- deskriptiv metod;
- komponent tahlili;
- adaptatsion modellarni aniqlash usuli.

Empirik material sifatida NATOning quyidagi rasmiy hujjatlaridan foydalanildi:

- NATO Glossary of Terms and Definitions (AAP-06);
- NATO Terminology Directive (AAP-47);
- NATOTerm terminologik bazasi;
- STANAG hujjatlari;
- Turkiya Milliy Mudofaa Vazirligi terminologik lug'atlari;
- O'zbekiston harbiy me'yoriy hujjatlarida qo'llanayotgan terminlar.

NATO terminologiyasining shakllanishi

NATO terminologik tizimi ko'p tillilik tamoyiliga asoslangan yagona standart tizim hisoblanadi. Har bir yangi termin maxsus ekspert komissiyalari tomonidan ishlab chiqilib, NATO Terminology Office tomonidan NATOTerm bazasiga kiritiladi.

Terminlarning standartlashtirilishi quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- termini ishlab chiqish;
- ekspertiza;
- davlatlar tomonidan muvofiqlashtirish;
- ratifikatsiya;
- AAP-06 ga kiritish;
- NATOTerm bazasida e'lon qilish.

Mazkur jarayon terminlarning yagona ma'noda qo'llanishini ta'minlaydi.

NATO terminlarining adaptatsiyasi

Tilshunoslikda adaptatsiya xorijiy terminlarning milliy til tizimiga moslashuvi sifatida talqin qilinadi. NATO terminlari turk va o'zbek tillarida to'rtta asosiy yo'l orqali moslashadi.

Leksik adaptatsiya

Leksik adaptatsiyada termin tarjima qilinadi yoki mavjud milliy birlik bilan almashtiriladi.

Misollar:

Inglizcha	Turkcha	O'zbekcha
Air Defence	Hava Savunması	Havo mudofaasi
Joint Operation	Müşterek Harekât	Qo'shma operatsiya
Rules of Engagement	Angajman Kuralları	Jangovar qo'llash qoidalari

Turk tilida terminlarning katta qismi milliy soʻz yasash vositalari yordamida yaratilgan.

Fonetik-grafik adaptatsiya

Ba'zi terminlar talaffuzga moslashtiriladi.

Misollar:

Radar → radar

NATO → NATO

Drone → dron

Logistics → lojistik → logistika

Turk tilida fonetik moslashtirish tizimli amalga oshirilgan boʻlsa, oʻzbek tilida ingliz va rus tillari ta'siri birgalikda kuzatiladi.

Morfologik adaptatsiya

Terminlar milliy grammatik tizimga moslashadi.

Masalan:

operasyon → operasyonlar

operatsiya → operatsiyalar

drone → dronlar

briefing → brifinglar

Bu holatda terminlarning grammatik integratsiyasi amalga oshadi.

Semantik adaptatsiya

Ba'zi terminlar milliy harbiy tizim ehtiyojlariga koʻra yangi ma'no kasb etadi.

Masalan:

Operation

ingliz tilida umumiy harbiy operatsiya;

turk tilida "harekât" tushunchasi strategik ma'noni ham qamrab oladi;

oʻzbek tilida esa "operatsiya" koʻpincha jangovar harakat bilan bogʻlanadi.

Turk va oʻzbek tillarida standartlashtirish

Turkiyada NATO terminologiyasini standartlashtirish Millî Savunma Bakanlığı tomonidan muntazam olib boriladi.

Asosiy manbalar:

- NATO AAP-06
- NATOTerm
- STANAG
- MSB Terminoloji Rehberi

Natijada bir termin uchun yagona norma mavjud.

Masalan:

Rules of Engagement

har doim

Angajman Kurallari

shaklida qo'llanadi.

O'zbek tilida esa quyidagi variantlar uchraydi:

- qo'llash qoidalari
- jangovar qo'llash qoidalari
- harakat qoidalari

Mazkur holat terminologik variativlikni yuzaga keltiradi.

Qiyosiy tahlil

Ko'rsatkich	Turk tili	O'zbek tili
NATO bilan integratsiya	To'liq	Qisman
Rasmiy terminologiya	mavjud	cheklangan
STANAG asosida ishlash	mavjud	qisman
Terminologik komissiya	faol	rivojlanmoqda
Standart lug'atlar	ko'p	kam
Adaptatsiya darajasi	yuqori	o'rta

Natijalar shuni ko'rsatadiki, turk tilida NATO terminologiyasi deyarli to'liq standartlashtirilgan.

O'zbek tilida esa bir terminning bir nechta variantlari parallel qo'llanmoqda.

Muhokama

Terminologik standartlashtirish xalqaro harbiy hamkorlik samaradorligini oshiradi. NATO amaliyotida yagona terminologiya qo'mondonlik, razvedka, logistika va qo'shma operatsiyalarda axborot almashinuvining aniqligini ta'minlaydi.

Turkiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, terminologik komissiyalar faoliyati hamda NATOTerm bazasi bilan doimiy integratsiya terminlarning barqarorligini ta'minlaydi.

O'zbekistonda esa NATO terminlarini ilmiy asosda standartlashtirish, milliy harbiy izohli lug'at yaratish va rasmiy terminologik bazani shakllantirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Xulosa

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini berdi:

1. NATO terminlari turk va o'zbek tillariga leksik, fonetik, morfologik hamda semantik adaptatsiya orqali kirib kelmoqda.
2. Turk tilida NATO terminologiyasi yuqori darajada standartlashtirilgan.
3. O'zbek tilida terminlarning bir necha variantda qo'llanishi kuzatiladi.
4. NATONing AAP-06, AAP-47 hamda NATOTerm bazalari milliy terminologiyani standartlashtirishda asosiy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

5. O'zbek harbiy terminologiyasining xalqaro standartlarga uyg'unlashuvi uchun yagona terminologik siyosat va ilmiy asoslangan izohli lug'at yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. NATO. AAP-06. *NATO Glossary of Terms and Definitions*. Brussels.
2. NATO. AAP-47. *NATO Terminology Programme Directive*. Brussels.
3. NATO. NATOTerm – *NATO Terminology Database*.
4. NATO Standardization Office. *STANAG Series*.
5. ISO 704:2022. *Terminology Work — Principles and Methods*.
6. ISO 1087:2019. *Terminology and Terminology Science — Vocabulary*.
7. Felber, H. *Terminology Manual*. UNESCO.
8. Wüster, E. *Introduction to the General Theory of Terminology*.
9. Sager, J. C. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam.
10. Temmerman, R. *Towards New Ways of Terminology Description*. Amsterdam.
11. Zulfikar, H. *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*. Ankara.
12. Aksan, D. *Her Yönüyle Dil*. Ankara.
13. Korkmaz, Z. *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara.
14. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining me'yoriy terminologik materiallari.